

De christelijke wortels van Europa

De rol van culturele factoren in de Europese eenmaking

Rik Pinxten

Antropoloog, Universiteit Gent

Culturen zijn taai. Het belang van de culturele factor wordt vaak onderschat.

Onder invloed van de veranderende wereld, waarbij het overwicht van de christelijke

Europese cultuur afneemt, zullen ook onze tradities zich langzaam wijzigen.

Dit artikel neemt de draad op van een redenering die ik ontwikkelde in mijn boek *Culturen sterven langzaam* (Houtekiet/Hadewych, 1994). Meer in het bijzonder onderzoek ik hier of en hoe Europa een eenheid van christelijke signatuur zal worden. Dit probleem kan op een 'laag-politiek' niveau behandeld worden. Daarbij stelt men dan de vraag of de christen-democratie de toekomst van Europa in grote mate zal bepalen. In die formulering is het probleem niet interessant: het is dan misschien veeleer een vraag voor marketingbureaus en partijcenaakels. Ik wens het probleem te behandelen op een dieper en mijns inziens ingrijpender niveau: in welke mate wordt Europa wezenlijk anders, opener, gemengder dan het de laatste eeuwen geweest is, of blijft het een 'fort' dat zich terugtrekt op christelijke waardenposities?

De onderschatting van de culturele factor

In *Culturen sterven langzaam* betoog ik dat economische en zelfs militaire veranderingen slechts bijzonder langzaam en onvolledig de culturele gronden van een bevolkingsgroep veranderen. Met cultuur wordt dan bedoeld: de leefgewoonten, waarden, opvattingen, smaken, taal, geschiedenis en zelfs sommige instellingen (zoals huwelijk, of nog opvoedingssystemen). Een cultuur is taai en verandert of verdwijnt zeer lang-

zaam, ondanks de economische verschuivingen. Of dat een goede of een slechte zaak is, laat ik in het midden. Als antropoloog kan ik het slechts constateren. De meeste politieke denkers van de laatste twee eeuwen hebben die culturele factor sterk onderschat of zelfs genegeerd, en de primauteit van het economische verdedigd. Vandaar de nagenoeg complete verrassing bij de implosie van het Sovjetrijk, of bij het grote succes van etnische en religieus geïnspireerde politieke bewegingen van onze tijd. Het verwijzen naar mensenrechten wordt hier krachteloos, en vooral 'typisch westers'. Ik ben niet noodzakelijk gelukkig met de constatering dat dergelijke culturele factoren dominant worden in hedendaagse 'revolutionaire' bewegingen, maar het is belangrijk ze op te merken en te beschrijven.

In mijn hypothese evolueert de wereld niet naar een uniforme wereld, maar wel naar een verzameling van grotere cultuursferen. Ik zie een twaalfstal grotere, aaneengesloten formaties ontstaan: Europa (tot aan de grens met het GOS) en het GOS, Turkije en de Centraalaziatische staten, Noord-Afrika en de Arabische wereld, enzovoort. Binnen elk van die cultuursferen zullen landen en volkeren samengaan in een lossere of sterkere verband met gemeenschappelijke culturele elementen als 'lijm' om het geheel aan mekaar te houden en vooral tegenover de buitenwereld te

profilieren. Slechts met behulp van deze hypothese kan ik verklaren waarom 'christelijk' Kroatië en de 'christelijke' Baltische staten razendsnel de bescherming van de Europese Unie mochten genieten, en waarom Turkije of Marokko waarschijnlijk nooit tot de EU zullen worden toegelaten, ondanks (en vaak tegen) de duidelijke economische belangen die hier in het spel zijn. Als deze hypothese hout snijdt, dan rijst de vraag naar de aard van de Europese cultuursfeer die langzaam vorm krijgt. Met andere woorden, wat is de 'lijm' die Europa tot een eenheid zal brengen?

De Europese wortels

In de analyse van culturen en van grotere culturele verbanden (de zgn. cultuursferen) onderscheid ik een aantal culturele wortelprincipes en een veelheid van concrete cultuurfenomenen. De wortelprincipes zijn de dieperliggende structuren en samenhangen die grotere domeinen in een cultuur organiseren. Binnen zo'n wortelprincipe kan men dan particuliere en empirisch herkenbare gedragingen en uitingen ontdekken. Een voorbeeld zal dat duidelijk maken.

De Europese cultuur heeft mijns inziens onder andere volgende wortelprincipes:

- een geloof in de soevereiniteit van het individu: het individu wordt geacht zelf belangrijke keuzen te maken, zoals de keuze van een partner, de keuze voor een politiek systeem, de keuze van woonplaats en werk, enzovoort. Het wortelprincipe 'soevereiniteit van individu' is gemeenschappelijk aan en onderliggend ten opzichte van de concrete 'keuzen' die vermeld worden.
- een christelijke levensvisie en wereldbeschouwing: de mens wordt gezien als een zingevend wezen, met een geweten dat het onderscheid tussen goed en kwaad aanduidt. Dit mensbeeld is verre van evident: de Indiaanse groepen waarmee ik werk, noch de Aziatische culturen erkennen een individueel geweten of een fundamentele zingevingstendens in de mens. Op het concrete niveau van de gedragingen zien we bijvoorbeeld dat gewetenswroeging, schuld en berouw in het dagelijkse leven van de Europeaan voorkomen. Bovendien wordt het 'tonen van berouw' in juridische zaken als een positief teken gezien.

Het kan de strafmaat voor een misdaad verlagen. Aan de andere kant worden 'goede daden' beloond wanneer ze door jongere of oudere mensen worden gesteld. De erecode van de leden van jeugdbewegingen schrijft voor zoveel mogelijk goede daden te verrichten. Officiële eretekens worden vaak uitgereikt aan leden van de maatschappij die een 'voorbeeld' zijn voor anderen in het beoefenen van het goede. Een ander concreet aspect is dat een leven zonder 'zin' als onleefbaar wordt ervaren door de Europeaan. Die behoefte aan zingeving gaat zover dat de Europeaan geen ontwikkelingsproject kan opzetten (voor een ander gebied in de wereld) zonder daar een zingevingsdimensie voor de 'cliënt' aan toe te voegen. Leven zonder zingeving is eigenlijk ondenkbaar, en wordt overigens gezien als een belangrijke oorzaak voor zelfmoord. Het werken met vaste en opvoedende begrippen als goed en kwaad, geweten en zingeving is een belangrijke dimensie in de opvoeding van de Europeaan. Opnieuw valt dit op wanneer men in contact komt met andere culturen. De zingevende en in feite moraliserende factor is in de Europese opvoeding opvallend aanwezig.

- er kunnen nog verschillende andere wortelprincipes vermeld worden: de overtuiging dat scholing een verstandige en efficiënte vorm van culturoverdracht is, de overtuiging dat staatsvorming best gebaseerd is op de scheiding tussen religie en politiek, enzomeer. Ik wil nog één principe belichten om de diepe invloed van de joods-christelijke traditie op het Europa van vandaag duidelijk te maken: de opvatting van kennis. Wanneer de Europeaan (en meer in het algemeen de westerling) denkt over de kosmos, de natuur, de mens, of wat dan ook, dan objectificeert hij die beschouwde realiteiten. Feitelijk betekent dit dat de Europeaan zich steeds tegenover de realiteit opstelt in zijn denken, alsof hij een buitenstaander is. Bij de voorstelling van de kosmos wordt dat het duidelijkst: de westerling maakt modellen en zelfs maquettes van de kosmos (meestal een eivorm, waarin alle glaxieën worden gesitueerd). De mens, die noodzakelijk in die kosmos leeft, kan het geheel van buitenuit maar denken door zich mentaal op een punt te plaatsen buiten de realiteit van het bestaande,

d.w.z. buiten het universum. Die denkoefening kan slechts doordat er in onze cultuur één figuur aanwezig is die daartoe in staat wordt geacht en in wiens positie de denker zich dan ook plaatst: God. Vanuit het gezichtspunt van God, en als het ware over zijn schouders meekijkend, bekijkt de westerling de kosmos waarin hij ook zelf huist. Het punt is belangrijk voor het hele kennismodel van de Europeaan: steeds plaatsen we onszelf buiten en tegenover de realiteit waarin we zelf thuishoren. Deze houding is fundamenteel verschillend van de kennishouding in talloze andere culturen. Ze is slechts te begrijpen vanuit de specifieke religieuze geschiedenis van de Europeaan.

Betekent dat nu dat het langzaam groeiende politieke Europa op cultureel vlak een christelijk Europa zal zijn? En betekent dat dan onvermijdelijk dat ook linkse en vrijzinnige politieke opties over Europa een noodzakelijk christelijk karakter zullen hebben? Mijn antwoord is genuanceerd.

Veranderende waardenkeuze

Algemeen zie ik niet hoe de joods-christelijk geïnspireerde houding van de Europeaan tegenover kennis in de voorzienbare toekomst fundamenteel zal veranderen. Zelfs de ecologische denkvorm, die het rentmeesterschap over de natuur door de mens afwijst of nuanceert, blijft objectiverend denken tegenover de natuur; ze wil enkel de manier van ingrijpen op de natuur bijstellen, maar blijft denken vanuit Gods oogpunt. Het is belangrijk zich hierover te beraden, vooral ook met het oog op onderhandelingen met andere tradities die de menselijke buitenstaanderspositie zeker niet als unieke of als de beste positie aanvaarden (zoals de Indische, de Afrikaanse, of de Chinese standpunten). Dat zal bijvoorbeeld een belangrijk punt zijn bij de behandeling van mondiale problemen zoals milieuvervuiling en -beheer (hoe beheer je vanuit een ander gezichtspunt dan dat van de goddelijke buitenstaander?).

Wat de christelijke basiswaarden betreft, die momenteel nog sterk onze omgang met de wereld sturen, ligt de zaak mijns inziens anders. De behoefte aan zingeving en gewetensbevraging die zo typisch is voor de Europeaan is misschien

een oppervlakkig cultuurkenmerk. Volgens diverse onderzoeken naar waardenbeleving bij jongeren lijkt die behoefte aan ernstige afkalving toe, en wordt een waardenkeuze 'à la carte' en een veralgemeend pragmatisme meer de regel dan de uitzondering. Als dat zo is, dan betekent het dat de christelijke vormgeving op deze gebieden (en de effecten ervan op het dagelijkse leven) langzaam vermindert of zelfs verdwijnt. Waar ik dus voor het eerste kenmerk (objectivering) geen grondige verandering zie optreden, verwacht ik dat wel op het vlak van de morele en politieke beleving.

Op dezelfde wijze kunnen verschillende 'typisch Europese' culturele wortelprincipes onderzocht worden op hun levenskracht en 'levensverwachting' in de huidige snel veranderende wereld. Het is daarbij te verwachten dat, naargelang de suprematie van de Europese cultuur over de andere culturen vermindert (samen met de economische overmacht), de dominantie van de typisch christelijke elementen in Europa zal afnemen. Het is voorlopig niet uit te maken waartoe dat allemaal zal leiden, maar dat belangrijke veranderingen kunnen optreden lijkt vanzelfsprekend.

Een ander belangrijk punt moet nog aangestipt worden. Als mijn onderscheid tussen wortelprincipes en oppervlakfenomenen hout snijdt, dan kan rustig besloten worden dat elke hardnekkige verdediging of 'versterking' van oude christelijke vormen een hopeloze en tegencultureel opstelling is. Culturen leven en kennen een eigen dynamiek, oppervlakkig en in de diepte. Slechts die christelijk geïnspireerde wortels die standhouden tegenover en overlevingsvoorwaarden bieden ten opzichte van de vormen en structuren van andere cultuurgebieden, zullen in het nieuwe Europa overleven. Een partijpolitieke vertaling van de resultaten van die communicatie en botsing van culturen lijkt me voorlopig voorbarig, ook en vooral omdat we die andere cultuurtradities zo slecht kennen. Het is op dat vlak dat de filosofen, antropologen en andere sociale wetenschappers van ons cultuurgebied een immense taak te wachten staat.